

ДВА ОЛОВНИ АМУЛЕТА ОТ X В. ПРОТИВ ТРЕСАВИЦИ

Казимир Попконстантинов

Александър Пейков

“Редица данни сочат, че в България през X – XI в., а и по-късно, са били създадени и самостоятелни, оригинални творби, писани било от привърженици на богомилството, било от други хора – духовници или миряни” отбелязва Д. Ангелов в едно от своите ранни изследвания върху апокрифната книжнина (Ангелов 1950:493; Петканова 2001:61).

За част от тези творби съдим от достигналите до нас късни преписи. Знае се, че не всички апокрифи са в противоречие с идеите на църквата. На това вероятно се дължи и проклинането на апокрифите, тяхното преследване от висшето духовенство, а обикновените монаси и свещеници са ги слушали, чели, преписвали, ползвали и разпространявали сред обикновеното население, сред неграмотните, които най-бързо приемат и се увличат от апокрифите. За това свидетелстват най-вече новооткритите през последните години по време на археологически проучвания и случайни находки на около 30 оловни пластини, върху които са врязани текстове, чието съдържание може да се свърже с апокрифните молитви закланания. Всички оловни амулети са носени като амулети – нагънати на три-четири части или навити на руло. Общозвестно е, че амулетите са магически предмети, способни според суеверните представи да предпазват своя приносител от беди. Още в Древен Египет за амулети са били използвани предмети с естествен произход (зъби и нокти на животни, раковини и много други), възли, завързани на връв е ленти, магически надписи. Тази традиция и вярване в силата на амулетите е пренесена и в средновековието.

Много от изследвачите смятат, че главният способ за използване на магическата сила на амулетите е било носенето им – на шията, гърдите, нерядко и върху главата, на ръка или пък в съчетание с други украшения, пришивани върху дрехи и т. н. Така те се явяват част от всекидневието на среновековния българин. Носенето на амулети е традиция, позната от древни времена – известни са амулети от Италия (от IV в. пр. Хр., поставяни в кутийки); от Крит, Испания, Египет, Иран и други места. Върху едни от тях са връзани знаци, формули, а върху други са изписани текстове и формули за прогонване на злите сили.

У нас интересът към този вид паметници се засили през последните години, особено след откриването им в редица средновековни градове и крепости – Плиска, Преслав, Перник, Пъкуйулуи Соаре (недалеч от Дръстър), Пет могили, Шуменско, Одърци, Добричко, Голеш, Окорш, Руйно, Силистренско, Крън, Казанлъшко и други (Popkonstantinov 1994:127). Те обогатиха старобългарската епиграфика и литература с нови неизвестни текстове против нежит, тресавици, огници, вещици, за сън, за благополучие и плодородие. Някои от тези молитви са известни от книжовните паметници, предимно требници от XVI – XVII в. Текстовете, връзани върху оловните амулети, са разнородни и поставят редица въпроси пред изследвачите (Попконстантинов 1987: 45; Петканова 2001:65; Христова 2001:10).

Оловните амулети с надписи се разделят на две групи в зависимост от съдържанието на текста: в едната – амулетите, предназначени да съпътстват мъртвите в отвъдния свят, се намират в гробове, а във втората – с предпазно значение за живите (хора и животни).

Според Д. Петканова сред този вид молитви могат да се различат няколко типа: молитви – муски и рецепти; молитви-обръщания към различни светци; молитви заклинания към болести, дявола или друга сила; молитви – повествования (Петканова 1985:89). Досега у нас са издадени само една част от надписите върху оловни амулети, и то предимно тези, свързани с нежитата, направени са и отделни изследвания, които засягат появата, текстологията, съдържанието им като езиков извор (Константинова 1999:163).

Предмет на тази статия са две от молитвите заклинания против тресавици, врязани върху оловни амулети – открити случайно: единият недалеч от Буховци, Търговишко, в м. Фисека, а другия до Руйно, Дуловско.

Амулетът от м. Фисека до Буховци е с размери: височина – варира между 2–4 см, ширина – 3,8 см, без шарнир за окачване. Вероятно е бил носен в торбичка от кожа или платно. Надписът е разположен в 9 реда, 5 от лицевата страна и 4 на обратната. Всеки ред съдържа средно между 8–10 букви (общо 75). Буквите са дребни – височината им варира между 2–5 мм. Амулетът се намира в частна сбирка.

Надписът е ясен и четлив:

А. Заклинаа

тѢ трѢсаки
цѣ словесем
ѡ бжѣмъ юбон
сѧ ѡнгѧ Ми

Б. ханла Гав

рилѧ хѡѣд
ши еси вѣсѣ
хѣ ѡзѣ

В превод гласи:

“Заклинам те, тресавице, от словото Божие (със словото Божие). Бой се (уплаши се) от архангела Михаила и Гаврила. Полюша си от всички болести (недѣзи).

По форма тази молитва заклинание или заповед към злата сила болестта, която се персонифицира – да излезе от човека, да се махне далеч. По съдържание това е заклинание против определена болест – треска.

В народните вярвания треската е болест, персонифицирана в образите на седем сестри. Когато някой се уплаши или ако самодивите устрелят някого, треските веднага пристигат да го втресат. Лекува се чрез баене, заклеване и наричане.

Мнозина от изследвачите, занимавали се с апокрифните молитви, се опитват да изяснят същността на тресавиците – персонификация на болест.

В апокрифната литература има цикъл молитви против тресавици, а още в Погодиновия индекс е посочена апокрифна молитва

на поп Йеремия против треска. В нея се говорело за св. Сисиний, който е стоял на Синайската планина. Тази молитва има различни варианти.

Писмото се отличава с опитност и издава сигурна, обиграна ръка на грамотен автор, съумял да представи в синтезиран вид една от молитвите заклане против тресавици. Без да е разчертавал полето на редове, той е успял да предаде почти всички букви с една и съща височина. Почеркът, леко наклонен надясно, се доближава до писмото на книжовните паметници, което от своя страна подсказва, че авторът е владее с еднаква сигурност лапидарното и книжовното писмо.

Вторият амулет (оловна пластина) е открит случайно при обхождане на крепостта при Руйно, Силистренско. Пластината има правоъгълна форма, заоблена в долния край, с размери: височина 3,5 см, шир. 2,5 см. Височината на буквите варира от 2 до 3 мм. Върху лицевата страна на пластината, между раменете на очертан с двоен контур кръст, са разположени 9 реда, а на обратната страна – 5 реда. Археологическата среда, в която е намерена пластината, позволява надписът да се датира в хронологическите граници на Х в., което не е в противоречие с палеографските особености на надписа. Съхранява се в археологически музей в Силистра.

А. БѢЖИ ТРГС

ѦНИЦѢ ОТЪ СѢГО

УЛОѢѢКА Г(ОСПОД)Ъ Т

Г ПРОГОНИТЪ

БѢЖИ ТРГСЯ

НИЦѢ ОТЪ СѢГО

УЛОѢѢКА ТОГ РЪ

ЧѢ Г(ОСПОД)Ъ ТА ПРОГ

ОНИТЪ БѢЖИ

Б. ТРГСЯЕН

ЦѢ ОТЪ СѢГО

УЛОѢѢКА Г(ОСПОД)Ъ

ТГ ПРОГОНИ

ТЪ

Превод:

“Бягай, тресавице, от този човек. Господ те прогони. Бягай, тресавице, от този човек. Казано е: Господ те прогони. Бягай, тресавице, от този човек. Господ те прогони.”

По форма тази молитва е молитва заповед или заклинание към злата сила, болестта, която се персонифицира – да излезе от човека, да се махне далеч. По съдържание това е молитва против определена болест – треска.

В народните вярвания треската е болест, която се свързва с образите на седем сестри. Когато някой се уплаши или ако самодивите устрелят някого, треските веднага пристигат да го втресат. Лекува се чрез баене, заклеване и наричане. Но срещат се и варианти, в които се упоменават девици (обикновено дванадесет или девет, олицетворяващи разни болести, които могат да бъдат поразени от болести или спомагащи за тяхното прогонване). В ред случаи, например в руските “заговори”, се посочва и външният вид на тези деви и някои подробности от ритуала. Дълги разпуснати коси, бяла дреха без пояс, боси крака като правило в равна степен са относими към тези деви и в техните отрицателни и положителни ипостаси. Най-ярък пример от първата група са 12-те лихорадок (други наименования лихоманки, сестри, сестрици, тресавици, тресухи и т. н.) с особени имена, имащи отношение към някои от действията, или към части на тялото, поразени от тях – ср. Трясея, Огня, Ледея, Гнетя, Грануша, Глядея, Глухя, Ломея, Пухнея, Жълтея, Невея и др., които по всяка вероятност отразяват персонификация на състоянието на болестта. Редица руски автори, като И. Д. Мансветов, М. Соколов, А. Н. Веселовски, търсят корените на мотива за 12-те тресавици в старото митопоетическо наследство, съчетано с несъмненото влияние на съответстващите византийски текстове, което от своя страна позволява да се обединят в два важни комплекса – болест (срв. Тресуха, тресавица и т.н.) и изцеление, от една страна, и поетическо творчество (пеене, тресене) от друга, с характерни елементи, които са определящи и за музите. Те отиват дори по-нататък, проследявайки връзките, започвайки с учението за 12-те астрални духа във Вавилон, усвоени по-късно от **гностици и манихеи** (срв. 12 гения у Бардесан). Същественото е това, че всеки от тези 12 духа, или демони, “отговарял” за своя част от тялото. Особено важен етап от еволюцията на сходни образи е отразен в “Testamentum Solomonis”, средновековна преработка на вавилонските магии. В частност именно тук се появява злият женски дух

на Овизут, която казва на Соломон: “Моята работа е да убивам децата, да поразявам глухотата в ушите, да ослепявам очите, да загубват разсъдъка...”.

В апокрифната литература има цикъл молитви против тресавици, а още в Погодиновия индекс е посочена апокрифната молитва на поп Йеремия против треска – в тази молитва се говорило за св. Сисиний, който е стоял на Синайската планина, за “седем тресавици” Иродови дъщери и за ангела Сихаил. Тази молитва има различни варианти (това са т. нар. Сисиниеви молитви против тресавици, разработващи стари езически митове), като Йеремиевата редакция не е запазена в славянската книжнина. В тези молитви тресавиците са одухотворени, представени като седем (дванадесет) жени, излизачи от морето, което напомня на антични митични същества. Представянето на морето като жилище на духове и водни божества, на болестите и смъртта в човешки образ отвежда към много стари вярвания и представи. На въпроса на св. Сисиний защо са дошли тук, жените отговорили, че са дошли, за да мъчат човешкия род, като посещавали пияниците, ленивците, непочитащи празниците, а най-много родилките, на които умъртвявали малките деца.

Творбата на поп Йеремия, както и на всички други апокрифни молитви, е изпълнявала практически функции и според Д. Петканова “наблюдението върху народния мироглед и баянията от последните векове показват връзка между Сисиниевите молитви и народните вярвания. Българският народ бае не само срещу треска, а срещу “трески”, които са представени също като жени”.

Молитвата върху оловната пластина не е от типа на Сисиниевите молитви. Тя е молитва закланение, изградена изцяло в повелително обръщение към болестта. Повелителната формула **БѢЖИ ТРГСЯКИЦѢ** се повтаря трикратно и по този начин маркира композиционните единици на творбата. Тази молитва е илюстрация за оня тип закланения, за които отбелязва А. И. Алмазов, при които искането на човека се опира на силата на Бог, което неволно застава причинителя на злото, към когото е отправено искането да прекрати действията си. Вероятно за молитви като тази Д. Петканова

ва допуска, че могат да се разглеждат като записи на народни творби.

В стилистичен и синтактичен аспект апокрифните молитви са максимално опростени, за да бъдат максимално достъпни, лесни за възприемане, запомняне. За да въздейства молитвата, казаното в нея трябва да бъде различно от обикновената реч – това води към търсене на музикално-речеви ефекти. Ритмическата организация на фразата се постига чрез повторение на едни и същи думи: “Бягай, тресавице, от този човек, Господ ще те прогони, бягай от този човек....”, както и чрез редуване на еднотипни синтактични цялости.

Съществен елемент в поетиката на апокрифните молитви са така наречените магически формули. В повечето случаи те са устойчиви и се намират на различно място в апокрифната литература и молитви – в средата, началото, най-често в края. Понякога тези магически формули се повтарят няколко пъти в една молитва. И трите известни досега молитви против тресавици, врязани върху оловни амулети (другият амулет е от о-в Пъкуиул луи Соаре, Румъния), стоят много близо до молитви със заклинателни текстове.

Всички магически действия са свързани с представата за съдбата, което е в основата на цялата система от вярвания и ритуали. Магическата практика задоволява едновременно религиозно-обредните, мирогледните и естетическите потребности на хората.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов, Д. Апокрифната книжнина като отражение на феодалната действителност и светогледа на експлоатационната класа в средновековна България. – ИПр., 1950, VI, 4–5, с. 493.
2. Георгиева, Ив. Българска народна митология. С., 1983, 148.
3. Квинто Л., Б. Дрангов. Оловна пластинка с молитви и заклинане от Търновград (XIVв.). – В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. С., 1984, 239–245;

4. **Константинова, В.** Езикови бележки върху текстове от няколко старобългарски амулета. – Преславска книжовна школа, 2, Шумен, 1997, 163–174.

5. **Петканова Д.** Апокрифните лечебни молитви. – *Palaeobulgarica*, 2001, XXV, 3, 61

6. **Петканова, Д.** Апокрифи. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия, 1985, 1, 89–91.

7. **Петканова, Д.** Апокрифна литература и фолклор. С., 1978, 134 и цит. там литература

8. **Попконстантинов, К., Г. Атанасов.** Оловна пластинка с надпис от X век. – В: Плиска – Преслав, 6, 1993, 149–152.

9. **Попконстантинов, К., Л. Дончева.** Апокрифна молитва от X–XI век върху оловен амулет от X век от Одърци, Толбухинско. – В: Сборник в чест на акад. Димитър Ангелов. С., 1994; **Попконстантинов, К.** Авгарово послание върху амулет от X век. – *Die slawischen sprachen*, 57, 1998.

10. **Попконстантинов, К.** Епиграфски паметници. – В: Перник, 2, С., 1983, 171–177; **Попконстантинов, К., В. Константинова.** Апокрифна молитва от X век върху оловна пластина. – *Die slawischen sprachen*, 13, 1987, 45–54;

11. **Попконстантинов, К., В. Константинова.** Оловни пластини с надписи. – В: Кирило-методиевска енциклопедия, 1997, 2.

12. **Христова, Б.** Амулетите и талисманите в българската писмена традиция. С., 2001, 10 сл.

13. **Popkonstantinov, K., O. Kronsteiner.** *Altbulgarische Inschriften.* Salzburg, 1994, 1; *Altbulgarische Inschriften.* Salzburg, 1997, 2.